

ČLENOVÉ KOMISE

Immanuel Wallerstein, předseda komise, obor sociologie, USA. Ředitel Fernand Braudel Center pro zkoumání ekonomik, historických systémů a civilizací, profesor sociologie na Binghamton University; bývalý předseda Mezinárodní sociologické asociace; autor knih *Moderní světové systémy* (tři svazky, anglicky); *Nemyslíci sociální věda* (anglicky).

Calestous Juma, obor studia vědy a techniky, Keňa. Výkonný tajemník Úmluvy OSN o biodiverzitě, Ženeva; bývalý výkonný ředitel Afrického střediska pro výzkum techniky v Nairobi; spoluautor knihy *Dlouhodobě fungující ekonomika: evoluční přístup k ekonomickému růstu* (anglicky).

Evelyn Fox Kellerová, obor fyzika, USA. Profesorka historie a filozofie vědy na Massachusetts Institute of Technology; v letech 1992-1997 MacArthurovo stipendium; autorka knihy *Úvahy o pohlaví a vědě* (anglicky).

Jürgen Kocka, obor historie, Německo. Profesor historie průmyslového světa na Freie Universität v Berlíně; stálý člen Wissenschaftskolleg Berlín; ředitel Střediska pro soudobé dějiny v Postupimi; autor knihy *Pracovní vztahy a existence dělníka* (německy) a editor práce *Buržoazní společnost Evropy v devatenáctém století* (anglicky).

Dominique Lecourt, obor filozofie, Francie. Profesor filozofie a historie vědy na Université de Paris-Denis Diderot; autor knih *K čemu tedy slouží filozofie? Od přírodních věd k poli-*

8/

mie; autor knihy *Politická geografie: světová ekonomika, národní stát a lokalita* (vše anglicky).

Michel-Rolph Trouillot, obor antropologie, Haiti. Čestná profesura Kriegera-Eisenhowera pro antropologii, ředitel Ústavu pro globální zkoumání kultury, moci a historie na Johns Hopkins University; bývalý předseda poradní rady Nadace Wenner-Grena pro antropologický výzkum; autor knih *Umlčení minulosti: moc a vytváření historie*; *Zemědělci a kapitál: nadvláda ve světové ekonomice* (obě anglicky).

tickým vědám; Prométheus, Faust, Frankenstein: Pomyslné základy etiky (obě francouzsky).

V. Y. Mudimbe, obor románské jazyky, Zair. Profesura W. R. Kenana ml. na Stanford University, kde působí na katedře srovnávací literatury, francouzské, italské a klasické filologie a účastní se programů oddělení afrických studií a moderního myšlení a literatury; hlavní tajemník Společnosti pro africkou filozofii v Severní Americe; autor knihy *Idea Afriky* a spolueditor knihy *Afrika a vědní obory* (obě anglicky).

Kínhide Mushakoji, obor politologie, Japonsko. Profesor fakulty mezinárodních studií na Meiji Gakuin University; bývalý předseda Mezinárodní asociace pro politické vědy; bývalý prorektor United Nations University pro studijní programy; předseda Japonské rady pro mezinárodní záležitosti; autor knihy *Globální problémy a dialog mezi paradigmaty – eseje o politice v prostředí mnoha center* (anglicky).

Ilya Prigogine, vikomt, obor chemie, Belgie. Nositel Nobelovy ceny za chemii v roce 1977; ředitel Mezinárodního ústavu fyziky a chemie založeného E. Solvayem; ředitel Střediska I. Prigogina pro výzkum v oboru statistické mechaniky a komplexních systémů na University of Texas v Austinu; spoluautor knih *Nová aliance* (francouzsky), *Zkoumání komplexity* (anglicky), *Mezi časem a věčností* (francouzsky).

Peter J. Taylor, obor geografie, Velká Británie. Profesor geografie na Loughborough University; editor knihy *Politická geografie*; spolueditor knihy *Přehled mezinárodní politické ekono-*

/9

I. HISTORICKÝ VÝVOJ SOCIÁLNÍCH VĚD OD 18. STOLETÍ DO ROKU 1945

Představte si život jako velký problém, jako rovnici nebo spíše množství rovnic, částečně vzájemně závislých, částečně nezávislých... rozumí se samo sebou, že tyto rovnice jsou velmi složité, plně překvapení, a my často nejsme schopni odhalit jejich „kořeny“.

Fernand Braudel¹

Myšlenka, že můžeme porozumět lidské povaze, vzájemným mezilidským vztahům a vztahům lidí k duchovním silám, jakož i sociální struktuře, kterou lidé vytvořili a v jejímž rámci žijí, je nejméně tak stará jako psané dějiny. O těchto otázkách pojednávají stejně tak autentické náboženské texty jako texty, které nazýváme filozofickými. Existuje rovněž po věky ústně předávaná moudrost, která byla nezřídka v určitém časovém bodě zaznamenána. Většina této moudrosti byla bezpochyby výsledkem induktivního třídění celkové a dlouhodoběji prožívané zkušenosti lidí s životem v určité části světa, ať již byla prezentována ve formě zjevení, nebo racionální dedukce z některých podstatných věčných pravd.

To, co dnes nazýváme sociální vědou, je dědičkou této moudrosti. Je to však vzdálená dědička a dědička neprojevuující uznání a vděk; sociální věda se totiž vědomě vymezovala jako hledání pravd, které překračují hranice takto obecně přijímané nebo odvozené moudrosti. Sociální věda je dílem moderního světa. Její kořeny spočívají v úsilí rozvíjejícím se

¹ Fernand Braudel, předmluva k Charles Morazé, *Les bourgeois conquérants* (Paris, Librairie Armand Colin, 1957).

od 16. století a je součástí konstrukce našeho moderního světa, jejímž cílem je rozvinout systematické světské vědění o skutečnosti, které je nějak empiricky podloženo. Bylo nazváno *scientia*, což jednoduše znamenalo vědění. Filozofie samozřejmě také znamená vědění nebo přesněji lásku k vědění.

Takzvané klasické pojetí vědy, převažující v posledních několika stoletích, bylo založeno na dvou předpokladech. Jedním byl newtonovský model, podle něhož existuje symetrie mezi minulostí a budoucností. To byla vize dosti podobná teologické vizi: stejně jako Bůh můžeme získat jistoty, a nemusíme tedy rozlišovat mezi minulostí a budoucností, protože vše koexistuje ve věčné přítomnosti. Druhým premisou byl karteziánský dualismus – předpoklad, že existuje zásadní rozdíl mezi přírodou a člověkem, mezi hmotou a duchem, mezi fyzickým světem a světem sociálním a/nebo duchovním. Když v roce 1663 Thomas Hooke navrhoval stanoviny Královské učené společnosti, určil jí cíl „zlepšit znalosti o přírodních jevech a všech užitečných uměleckých, rukodělných a mechanických praktikách, strojích a vynálezech získaných pomocí experimentů“ a dodal větu – „nesměšovat je s božstvím, metafyzikou, morálkou, politikou, gramatikou, rétorikou nebo logikou“.² Tyto stanoviny již obsahují rozdělení způsobů vědění, které C. P. Snow později nazve „dvěma kulturami“.

Věda byla definována jako hledání univerzálních zákonů přírody, které jsou pravdivé vždy a všude. Alexandre Koyré, který sledoval změny evropských představ o prostoru od 15. do 18. století, poznamenal:

² Citováno v Sir Henry Lyons, *The Royal Society, 1660–1940* (New York: Greenwood Press, 1968), s. 41.

Tato konečnost Země nicméně nebyla, přinejmenším donedávna, zdrojem znejistění. Zatímco ideál a vize neomezeného pokroku byly živěny nekonečností času a prostoru, praktická realizace pokroku v lidských záležitostech prostřednictvím technického rozvoje závisela na schopnosti poznat a prozkoumat svět, na víře v jeho konečnost v určitých klíčových rozměrech (zvláště jeho epistemologie a geografie). Všeobecně se vskutku předpokládalo, že dosažení pokroku vyžaduje, abychom se úplně zbavili všech překážek a omezení v naší úloze objevitelů, usilujících o odhalení vnitřních tajemství a vyhledávání dosažitelných světových zdrojů. Zdá se, že až do 20. století sloužila konečnost zeměkoule hlavně k tomu, aby usnadňovala objevování a exploataci, které si vynucoval pokrok, a umožňovala praktické uskutečnění aspirací Západu na nadvládu. Ve 20. století, kdy se pozemské vzdálenosti začaly zkracovat tak, že se to zdálo být omezující, mohly být hranice zeměkoule pojímány dokonce jako nová pobídka k dalším a dalším objevům, které by uspokojily potřebu rozšířit tuto oblast nadvlády. Zkrátka, místo našeho současného a minulého pobytu přestalo vypadat jako domov a začalo vypadat spíše jako odrazový můstek, jako místo, z něhož my, muži (a několik žen) vědy, můžeme vzlétnout do vesmíru a budovat si postavení, z něhož budeme ovládat stále větší část jednotného kosmu.

Pokrok a objevování zde mohou být klíčovými slovy, ale k doplnění tohoto slovníku jsou potřebné další termíny – věda, jednota, jednoduchost, ovládnutí a dokonce „vesmír“. Přírodověda, tak jak se utvářela v 17. a 18. století, vzešla především ze zkoumání nebeské mechaniky. Ti, kteří se snažili odvodit oprávněnost a naléhavost vědeckého hledání zákonů přírody, nedělali zpočátku velký rozdíl mezi vědou a fi-

„Nekonečný vesmír nové kosmologie, nekonečný v trvání stejně jako v rozprostraněnosti, v němž se věčná hmota nekonečně a bezcílně, v souladu s věčnými a nutnými zákony, pohybuje v nekonečném prostoru, zdědil všechny ontologické znaky božství. Avšak jen ty – všechny ostatní znaky si zesnulý Bůh vzal s sebou.“³

Těmi ostatními znaky zesnulého Boha byly samozřejmě morální hodnoty křesťanského světa jako láska, pokora a dobročinnost. Koyré se nezmiňuje o hodnotách, které přišly na jejich místo, ale my víme, že zesnulý Bůh po sobě nezanechal úplnou morální prázdnotu. Vzdálil-li se nebesa za určité hranice, narostou stejně i ambice lidí. Určujícím slovem se stalo slovo pokrok – nyní obohaceno o nově získaný pocit nekonečnosti a posíleno o materiální výdobytky techniky.

„Svět“, o kterém Koyré mluví, není zeměkoule, ale kosmos. Lze ovšem namítnout, že v průběhu těžké doby procházelo vnímání pozemského prostoru v západním světě proměnou v opačném směru, směrem ke konečnosti. Většina lidí přijala představu Země jako zeměkoule teprve na základě cest objevitelů, kteří křížovali celým světem. Pro upřesnění uvádíme, že obvod zeměkoule byl podle této představy daleko větší, než si představoval Kolumbus, ale byl nicméně konečný. Tytéž objevitelské cesty navíc časem vedly ke vzniku obchodních cest a k následné rozšířené dělbě práce, která neustále zkracovala sociální a časové vzdálenosti.

³ Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1957), s. 276. (Franc. originál *Du monde clos à l'univers infini*, 1957.)

lozofii. Ve stejné míře, v níž tyto dvě oblasti rozlišovali, je současně považovali za spojení při hledání světské pravdy. Jak se ale experimentální vědecká práce stávala pro představu vědy stále důležitější, začala se filozofie přírodovědcům stále více a více jevit jako náhrada za teologii, stejně jako ona se proviňující *apriorními* tvrzeními, která nebylo možné testovat. Před nástupem 19. století ztratilo rozdělení vědění do dvou oblastí jako „oddělených, avšak rovnocenných“ sfér svůj dřívější význam a získalo nádech hierarchie, přinejmenším v očích přírodovědců – vědění, které je jisté (věda), oproti vědění, které je představou, dokonce domnělou představou (což nebyla věda). Na počátku 19. století byl triumf vědy dokonán i jazykově. Pojem „věda“ bez určujícího přídavného jména začal být spojován v první řadě (často výlučně) s přírodovědou.⁴ Tento fakt znamenal vyvrcholení pokusu přírodovědy získat pro sebe sociální a intelektuální legitimitu, která byla naprosto oddělená od, dokonce v protikladu k, jiné formy vědění, nazývané filozofie.

Věda, tedy přírodověda, byla jasněji definována než její alternativa, v jejímž případě se svět nikdy neshodl na jednotném názvu. Někdy se nazývá svobodné umění, někdy humanitní věda, někdy literatura nebo krásné písemnictví, někdy filozofie a jindy zkrátka „kultura“, nebo v němčině *Geisteswissenschaften*. Alternativa k „vědě“ měla různé podoby a důrazy, nedostávalo se jí vnitřní soudržnosti, což bránilo těm, kteří ji provozovali, v obhajování vlastních záležitostí

⁴ To je zřejmě v angličtině a románských jazycích. Je to méně zřejmé v němčině, kde se pojem *Wissenschaft* stále používá jako obecný pojem pro systematické vědění a kde se to, co se v angličtině nazývá „humanitní vědy“, nazývá *Geisteswissenschaften*, což se doslovně překládá jako vědění o duchovních nebo mentálních otázkách.

před autoritami, zvláště když byla údajně neschopna nabízet „praktické“ výsledky. Proto začalo být jasné, že epistemologický boj o to, co je legitimní vědění, není nadále bojem o to, kdo bude kontrolovat vědění o přírodě (přírodovědci získali výhradní práva pro tuto oblast zjevně již v 18. století), ale o to, kdo bude kontrolovat vědění o lidském světě.

Potřeba moderního státu mít k dispozici exaktnější vědění, na kterém by zakládal svá rozhodnutí, vedla již v 18. století ke vzniku nových kategorií vědění, ale tyto kategorie měly ještě neurčité vymezení a hranice. Sociální filozofové začali mluvit o „sociální fyzice“ a evropští myslitelé si začali uvědomovat existenci mnohosti druhů sociálních systémů na světě („Jak může být někdo Peršan?“), jejichž různost vyžadovala vysvětlení. Právě v tomto kontextu byla ke konci 18. století a na počátku 19. století oživena univerzita (která byla v mnoha ohledech od 16. století vymírající institucí, což byl důsledek předchozího příliš úzkého spojení s církví) jako hlavní instituce pro tvorbu vědění.

Univerzita byla oživena a transformována. Význam teologické fakulty poklesl, někde z univerzity zcela zmizela nebo byla nahrazena pouhou katedrou religionistiky v rámci filozofické fakulty. Lékařská fakulta si uchovala svou úlohu centra výuky pro specifickou profesionální oblast, která byla vymezena jako aplikované vědecké vědění. Moderní struktury vědění měly být budovány v první řadě v rámci filozofické fakulty (a v daleko menší míře v rámci právnické fakulty). Na tuto fakultu (která na mnoha univerzitách zůstala strukturně sjednocena, ale jinde byla rozčleněna) přicházeli jak ti, kteří se věnovali svobodným uměním, tak ti, kteří provozovali přírodní vědy, a budovali zde své početné autonomní oborové struktury.

16/

Francouzská revoluce, co vedlo k určitému projasnění této diskuse. Tlak na politickou a sociální změnu nabyval na naléhavosti a oprávněnosti a nadále mu již nemohlo být čeleno prostým proklamováním teorií o domněle přirozeném řádu sociálního života. Mnozí naopak tvrdili, že řešení spočívá spíše v organizaci a racionalizaci sociální změny, která se nyní zdá nevyhnutelná ve světě, ve kterém se suverenita „lidu“ rychle stává normou, aniž by se uvažovalo o omezení jejího rozsahu. Jestliže ale někdo chtěl organizovat a racionalizovat sociální změnu, musel ji nejprve probádat a porozumět pravidlům, která ji řídí. Nebyl zde pouze prostor, nýbrž také hluboká sociální potřeba pro to, co jsme začali nazývat sociální věda. A navíc z toho vyplývalo, že pokud bychom se pokusili zorganizovat nějaký nový stabilní sociální řád, pak čím přesnější (nebo „pozitivnější“) věda bude, tím to bude zřejmě lepší. S touto vidinou se mnoho těch, kteří začali v první polovině 19. století vytvářet základy moderní sociální vědy, nejzřetelněji ve Velké Británii a Francii, obrátilo k newtonovské fyzice jako k modelu vhodnému pro napodobení.

Ostatní, více zaujatí obnovením sociální jednoty států, které prošly nebo byly ohroženy sociálním rozvratem, začali zpracovávat historické poznatky o národě, aby podpořili nové nebo potenciální panovníky, tedy poznatky, které nyní byly méně poznatky o princích a více o „národech“. Reformulace „dějin“ jako *geschichte* – co se stalo, co se *skutečně* stalo – tomu měla dát nepochybnou oporu. Historie neměla již nadále být hagiografií ospravedlňující monarchy, nýbrž se měla stát pravdivým příběhem o minulosti, vysvětlujícím přítomnost a nabízejícím oporu pro moudrou volbu budoucnosti. Tento typ historické práce (založený na empirickém archivním výzkumu) se připojil k sociální a přírodní vědě tím,

18/

Intelektuální historie 19. století se vyznačuje především touto oborovou specializací a profesionalizací vědění – vytvářením trvalých institucionálních struktur orientovaných jak na produkci nového vědění, tak na reprodukci tvůrců vědění. Formování mnohých disciplín se řídilo vírou, že systematický výzkum vyžaduje kvalifikované soustředění na množství oddělených oblastí reality, které jsou proto racionálně přiděleny odděleným skupinám vědění. Takové racionální rozdělení slibovalo, že bude efektivní, to znamená intelektuálně produktivní. Přírodní vědy neočekávaly, že obnovení univerzity ustaví určitý druh autonomního institucionálního života. Byly schopny jednat už dříve, protože si mohly dělat nároky na společenskou a politickou podporu na základě svého slibu produkovat praktické výsledky, které jsou bezprostředně využitelné. Růst počtu královských akademií v 17. a 18. století a *grandes écoles*, které založil Napoleon, odrážel ochotu panovníků podporovat přírodní vědy. Přírodovědci ke své práci univerzity pravděpodobně nepotřebovali.

Byli to spíše ne-přírodovědci – historici, odborníci na klasická studia, na národní literatury –, kteří udělali nejvíc pro oživení univerzit během 19. století, využívající je jako mechanismu k získání státní podpory pro svou badatelskou práci. Vtáhli přírodovědce do sílicích univerzitních struktur, čímž profitovali z pozitivního obrazu přírodovědců. Výsledkem však bylo, že od této doby se univerzity staly místem trvalého napětí mezi svobodnými uměními (humanitními obory) a vědami, které byly nyní definovány jako značně odlišné a podle některých dokonce zcela protikladné způsoby vědění.

V mnohých zemích, přinejmenším ve Velké Británii a Francii, to byly převratné kulturní změny, které přinesla

/17

že zamítl „spekulaci“ a „dedukci“ (praktiky, které byly údajně pouhou „filozofií“). Ale právě proto, že tento typ historické práce byl hluboce spojen s příběhy národů, které byly empiricky navzájem odlišné, pohlíželi historici s podezřením, dokonce s nepřátelstvím, na pokusy představitelů nové „sociální vědy“ o zobecnění, to znamená o formulování univerzálních zákonů společnosti.

Během 19. století se vědní obory, pokrývající řadu epistemologických pozic, rozvinuly do pestré palety. Na jednom konci byla matematika (neempirická činnost) a vedle ní experimentální přírodní vědy (seřazeny podle sestupné míry determinismu – fyzika, chemie, biologie). Na druhém konci byly humanitní obory (nebo-li svobodná umění a literatura), počínaje filozofií (analogie matematiky jako neempirické činnosti) a vedle ní studia uměleckých forem (literatury, malířství, sochařství, hudby), která se svou praxí často blíží historii, historii umění. A mezi takto definovanými humanitními obory a přírodními vědami bylo umístěno studium sociálních skutečností, s historií (idiografickou), která je blíže k nebo často součástí fakult svobodných umění a literatury, a se „sociální vědou“ (nomotetickou), která má blíže k přírodním vědám. Uprostřed zostřujícího se rozdělení vědění na dvě různé sféry, z nichž každá má odlišné epistemologické zakotvení, se badatelé zkoumající sociální skutečnosti ocitají někde mezi nimi a v těchto epistemologických otázkách jsou hluboce rozděleni.

To vše se však odehrávalo v situaci, kdy (newtonovská) věda triumfovala nad (spekulativní) filozofií, a proto začala ztělesňovat sociální prestiž ve světě vědění. Tento rozkol mezi vědou a filozofií označil August Comte jako rozvod, ačkoliv ve skutečnosti znamenal zejména odmítnutí aristotelské me-

/19

tafyziky a ne filozofických problémů samotných. Formulované otázky se nicméně zdají být reálné: Je svět ovládan deterministickými zákony, anebo je zde místo a úloha pro (lidskou) vynalézavost a představivost? Intelektuální otázky byly navíc překryty svými závažnými politickými důsledky. Z politického hlediska se koncept deterministických zákonů zdál užitečný pro úsilí o technokratickou kontrolu potenciálně anarchistických hnutí usilujících o změnu. A ze stejného hlediska se obrana toho zvláštního, neurčitého a imaginativního zdála být užitečná nejen pro ty, kteří odmítali technokratickou změnu ve jménu zachování existujících institucí a tradic, ale také pro ty, kteří bojovali za spontánnější, radikálnější možnosti pronikání lidského jednání na sociopolitickou arénu. V průběhu této pokračující, avšak nevyvážené diskuse se ve světě vědění dosáhlo toho, že věda (fyzika) byla všude postavena na piedestal a filozofie byla v mnoha zemích zatlačena na okraj univerzitního systému. Jednou z reakcí filozofů na tuto situaci byla snaha o novou definici vlastních činností způsobem, který by více odpovídal vědeckému étosu (analytická filozofie vídeňských pozitivistů).

Věda byla prohlášena za objevování objektivní reality, užívající metody, jež nám umožňují vyjít *mimo* mysl, zatímco filozofové prý pouze uvažují a sepisují své úvahy. Tento pohled na vědu a filozofii byl v první polovině 19. století poměrně jasně formulován Comtem a Johnem Stuartem Millem, kteří si předsevzali stanovit pravidla, jež by řídila analýzy sociálního světa. Oživením pojmu „sociální fyzika“ Comte vyjevil své politické zájmy. Přál si ochránit Západ před „systematickou korupcí“, která byla „povýšena na nenahraditelný nástroj vládnutí“ v důsledku „intelektuální anarchie“, která se projevila po Francouzské revoluci. Podle jeho

názoru se strana řádu opírala o zastaralé doktríny (katolickou a feudální), zatímco strana pokroku se opírala o zcela negativní a destruktivní teze odvozené z protestantismu. Podle Comta by sociální fyzika mohla přispět k usmíření mezi řádem a pokrokem tím, že by se obrátila při řešení sociálních otázek na „malý počet příslušníků elitní inteligence“ s odpovídajícím vzděláním. Takto by revoluce byla „zakončena“ ustavením nové duchovní síly. Technokratický základ a sociální funkce nové sociální fyziky byly tedy jasné.

V této nové struktuře vědění se podle známé formulace filozofové měli stát „specialisty na obecniny“. To znamenalo, že měli aplikovat logiku nebeské mechaniky (dovedenou k dokonalosti Laplaceovou verzí newtonovského modelu) na sociální svět. Pozitivní věda měla představovat úplné osvobození od teologie a metafyziky a všech dalších způsobů „vysvětlování“ skutečnosti. „Pokud mají být naše výzkumy ve všech oblastech vědění pozitivní, musí být zaměřeny na studium skutečných faktů bez touhy znát jejich první příčiny nebo konečný účel.“⁵

Comtův anglický protějšek John Stuart Mill nehovořil o pozitivní vědě, ale o exaktní vědě, avšak model nebeské mechaniky zůstal stejný: „[věda o lidské přirozenosti] zdaleka nedosahuje úrovně přesnosti nyní dosahované v astronomii; ale není žádný důvod pro to, aby byla vědou méně než je věda o slapových jevech nebo než byla astronomie v době, kdy její propočty postihovaly hlavní jevy, nikoliv však anomálie.“⁶

⁵ Auguste Comte, *A Discourse on the Positive Spirit* (London: William Reeves, 1903), s. 21. (Franc. originál *Discours sur l'esprit positif*, 1844.)

⁶ John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive* (1843), vol. 8 of *Collected Works of John Stuart Mill* (Toronto: University of Toronto Press, 1974), kniha 6, kap. 3, par. 2, s. 846.

Ačkoliv základ rozdělení sociálních věd vykrytalizoval zjevně v první polovině 19. století, teprve v letech 1850–1914 byla intelektuální diverzifikace, vyjádřená v oborových strukturách sociálních věd, na předních univerzitách formálně uznána v takové podobě, jak ji známe dnes. Je ovšem nutno dodat, že v období mezi lety 1500 a 1850 již existovaly práce, které se dotýkaly mnoha základních otázek, jež jsou dnes součástí toho, co nazýváme sociální vědou – fungování politických institucí, makroekonomická politika států, normy mezinárodních vztahů, popis mimoevropských sociálních systémů. Dodnes čteme Niccola Machiavelliho, Jeana Bodina, Williama Pettyho, Huga Grotia, francouzské fyziokraty a skotské osvícence, stejně jako autory první poloviny 19. století počínaje Thomasem Malthusem, Davidem Ricardem a konče Françoisem Guizotem a počínaje Alexisem de Tocquevillem a konče Johannem Herderem či Johannem Fichtem. V tomto období lze dokonce nalézt rané diskuse o sociální deviaci – například u Cesara Beccarii. Ale toto vše nebylo tak zcela tím, co dnes považujeme za sociální vědy, a žádný z těchto učenců o sobě ještě nepřemýšlel jako o někom, kdo působí v takovém rámci, který byl později uznán jako samostatné vědní obory.

Vytvoření četných oborů sociální vědy bylo částí všeobecného snažení 19. století dosahovat a dále rozšířit „objektivní“ vědění o „skutečnosti“ na základě empirických poznatků (oproti „spekulaci“). Záměrem bylo „dozvídat se“ pravdu, ne ji vymýšlet nebo intuitivně nalézat. Proces institucionalizace takové poznávací činnosti nebyl vůbec jednoduchý ani přímočarý. Jednak nebylo zpočátku jasné, zda tato činnost má být jednotnou a všezahrnující činností, nebo zda má být spíše rozdělena do několika oborů, k čemuž později došlo. Na

počátku nebylo jasné ani to, jaká je nejlepší cesta vedoucí k takovému poznání, to jest jaký typ epistemologie bude nejplodnější nebo dokonce nejlegitimnější. Nejméně jasnou byla otázka, zda by sociální vědy mohly nějakým způsobem ustavit „třetí kulturu“, která by se nacházela „mezi vědou a literaturou“, jak to později formuloval Wolf Lepenies. Ve skutečnosti nebyla žádná z těchto otázek nikdy zcela vyřešena. Vše, co můžeme učinit, je vzít na vědomí skutečná rozhodnutí, která byla učiněna, nebo většinu stanovisek, která převládla.

První věcí, o které je třeba se zmínit, je otázka, kde se tato institucionalizace odehrála. Během 19. století existovalo pět hlavních center společenskovědního myšlení: Velká Británie, Francie, Německo, Itálie a Spojené státy. Většina vědců a většina vysokých škol (samozřejmě ne všichni a ne všechny) se soustředovala v těchto pěti zemích. V ostatních zemích nebyly vysoké školy dostatečně početné nebo jim chyběla mezinárodní prestiž univerzit oněch pěti zemí. Většina textů 19. století, které dodnes čteme, byla napsána v jedné z těchto pěti zemí.

Druhou věcí, kterou bychom měli poznamenat, je skutečnost, že velmi rozsáhlý a rozmanitý soubor názvů „předmětů“ nebo „oborů“ byl vytvořen v průběhu tohoto století. V době před první světovou válkou se totiž sblížila stanoviska o názvech několika málo konkrétních oborů, zatímco ostatní kandidáti zůstali víceméně stranou pozornosti. Těchto názvů oborů, o nichž budeme dále pojednávat, bylo původně pět: historie, ekonomie, sociologie, politická věda a antropologie. Jak dále uvidíme, k tomuto seznamu lze připojit ještě takzvanou orientalistiku (v angličtině nazývanou „orientalism“), a to i přes to, že se ostýchala považovat se za sociální vědu.

Později vysvětlíme, proč jsme do tohoto seznamu nezařadili geografii, psychologii a právo.

Historie byla prvním z oborů sociálních věd, který dosáhl autonomního institucionálního postavení. Je pravda, že mnoho historiků důrazně odmítalo považovat historii za sociální vědu, a někteří tak činí i dnes. Považujeme však spory mezi historiky a ostatními obory sociálních věd za spory *uvnitř* sociálních věd, jak dále objasníme. Historie byla ovšem provozována odedávna a samotný její název je prastarý. Zaznamenávání minulosti, zvláště minulosti vlastního lidu a vlastního státu, bylo ve světě vědění běžnou činností. A historiografie byla vždy podporována těmi, kteří byli u moci. To, čím se vyznačoval nový „obor“ historie, tak jak se rozvinul v 19. století, bylo důsledné zaměření na zjišťování toho, *wie es eigentlich gewesen ist* („co se skutečně stalo“), použijeme-li známého Rankeova výroku. Jako opak čeho? Většinou jako opak vyprávění příběhů, které byly vymyšleny nebo zveličovány, aby lichotily čtenářům nebo sloužily bezprostředním potřebám vládců či jiných mocenských skupin.

Nelze nevidět, jak výstižně tento Rankeův výrok zrcadlí témata, která „věda“ užívala ve svém boji s „filozofií“ – zdůrazňování existence skutečného světa, který je objektivní a poznatelný, zdůrazňování empirické evidence a zdůrazňování neutrality vědce. Navíc se o historikovi, obdobně jako o přírodovědci, předpokládalo, že svá data nebude hledat v dřívější literatuře (v knihovně či na jiném místě určeném k četbě) nebo ve svých vlastních myšlenkových pochodech (v pracovně, kde rozmýšlí), ale spíše na místě, kde mohou být objektivní, vnější data shromážděna, uložena, kontrolována a kde se s nimi může manipulovat (laboratoř/archiv, místa výzkumu).

24/

Tato situace byla pro státy bezpochyby užitečná, ale jen nepřímou, jak se tím posilovala jejich sociální soudržnost. Nepomáhala jim rozhodnout se pro moudrou politiku v přítomnosti a určitě nenabízela příliš vědomostí o prostředcích racionální reformy. Mezi lety 1500 a 1800 bylo již v různých státech obvyklé obracet se na odborníky, často státní úředníky, kteří měli pomáhat s prosazením určité politiky, zejména v období merkantilismu. Tito odborníci nabízeli své znalosti pod mnoha názvy, jako jurisprudence (starý termín) a právní věda (nový termín), politická ekonomie (také nový termín označující doslova makroekonomii na úrovni politické jednotky), statistika (další nový pojem vztahující se zpočátku ke kvantitativním údajům o státech) a *Kameralwissenschaften* (administrativní vědy). Jurisprudence se již vyučovala na právnických fakultách univerzit a *Kameralwissenschaften* se staly v 18. století vyučovacím předmětem na německých univerzitách. Obor nazývaný ekonomie však nacházíme teprve v 19. století, někdy v rámci právní fakulty, ale často na fakultě (někdy bývalé fakultě) filozofické. V důsledku převládající liberální ekonomické teorie 19. století mizí v druhé polovině 19. století označení „politická ekonomie“ (populární v 18. století) a objevuje se označení „ekonomie“. Podle názoru ekonomů vypuštění přídavného jména „politická“ znamenalo, že ekonomické chování je spíše odrazem univerzální individualistické psychologie než sociálně konstruovanou institucí – což byl argument, který pak mohl být používán ke zdůvodňování přirozenosti zásad laissez-faire.

Univerzalistické předpoklady ekonomie orientovaly její zkoumání především na přítomnost. Ekonomická historie byla v důsledku toho v rámci ekonomických předmětů odsunuta na vedlejší místo a podobor ekonomické historie se

26/

Toto společné odmítnutí spekulativní filozofie spojovalo historii a vědu jako „moderní“ (tedy ne-středověké) způsoby poznání. Protože však historikové odmítali filozofii i z toho důvodu, že znamenala hledání obecných schémat, umožňujících vysvětlení empirických dat, domnívali se, že hledání vědeckých „zákonů“ sociálního světa by je jenom uvádělo v omyl. Jsou to tyto dva důvody, které vedly historiky k odmítání filozofie a které vysvětlují, jak mohli ve své práci nejen reflektovat novou dominantu evropského myšlení v době primátu vědy, ale zároveň být vlivnými hlasateli a přívrženci idiografického, antiteoretického postoje. Z tohoto důvodu v průběhu celého 19. století většina historiků trvala na tom, že přísluší k humanitním fakultám, a byla ostrážita před jakýmkoliv spojováním s novým přístupem, sociální vědou, který pomalu přicházel do módy.

I když je pravda, že někteří z historiků raného 19. století rozvíjeli určité vize univerzální historie (to bylo tím, co je spojovalo s teologií), kombinace jejich idiografických přístupů a sociálních tlaků přicházejících ze strany států i ze strany vzdělané veřejnosti je nutila k tomu, aby psali především dějiny vlastního národa; národ byl ale přítom definován víceméně v existujících státních hranicích, které byly takto vztaženy i do minulosti. V každém případě důraz historiků na využívání archivů, založený na důkladném poznání kontextu kultury, vedl k tomu, že historické bádání se zdálo být nejvaldnějším tehdy, když se odehrávalo „na vlastním písečku“. A tak se stalo, že ti historikové, kteří se již nadále nechťeli angažovat v ospravedlňování králů, se ocitli v situaci, kdy ospravedlňovali „národy“ a často jejich nového suveréna, „lid“.

/25

rozvíjel spíše v rámci historie (od níž se částečně oddělil) než ekonomie. Jedním z hlavních pokusů o rozvinutí sociální vědy, která by nebyla ani nomotetická, ani idiografická, ale spíše hledáním pravidel vládnutí v historicky specifických společenských systémech, bylo v 19. století v německé oblasti vytvoření oboru nazývaného *Staatswissenschaften*. Ty byly (v dnešní terminologii) směsicí ekonomické historie, jurisprudence, sociologie a ekonomie – zdůrazňovaly historické zvláštnosti různých „států“ a nebraly v úvahu rozdíly mezi jednotlivými disciplínami, na které se již tehdy začínal brát ohled ve Velké Británii a Francii. Samotný název *Staatswissenschaften* (státovědy) naznačoval, že jeho zastánci chtějí zaujmout přibližně stejný intelektuální prostor, který dříve ve Francii a Anglii okupovala „politická ekonomie“, a plnit tudíž tutéž funkci poskytovatele vědění, které by bylo aspoň v dlouhodobém kontextu užitečné pro stát. Tento nový vědní obor vzkvétal zvláště v druhé polovině 19. století, ale nakonec podlehl útokům zvnějšku a vnitřní slabosti. V prvním desetiletí 20. století se začala německá sociální věda přizpůsobovat označením oborů užívaným ve Velké Británii. Někteří z mladších vědeckých osobností v oboru *Staatswissenschaften*, jako Max Weber, začali iniciativně vytvářet Německou sociologickou společnost. Ve 20. letech termín *Sozialwissenschaften* („sociální vědy“) vytlačil *Staatswissenschaften*.

Ve stejné době, kdy se ekonomie stávala na univerzitách zavedeným oborem – orientovaným na současnost a nomotetickým –, byl vymyšlen zcela nový obor s nově vytvořeným názvem: sociologie. Podle svého tvůrce Comta měla být sociologie královnou věd, integrovanou a sjednocenou sociální vědou, která je „pozitivní“, což je další comtovský novotvar.

/27

Ve skutečnosti se však sociologie jako obor rozvíjela až ve druhé polovině 19. století, především v důsledku institucionalizace a přesunu aktivit spolků pro sociální reformu na půdu univerzit. Tyto spolky se zabývaly hlavně nespokojeností a nepokoji početně značně vzrostlého městského a dělnického obyvatelstva. Tím, že tito sociální reformátoři přesunuli svou činnost do univerzitního prostředí, rezignovali do značné míry na své role při aktivním a bezprostředním ovlivňování legislativního procesu. Sociologie si však přesto zachovala svůj zájem o obyčejné lidi a o sociální důsledky modernity. Zčásti z toho důvodu, že chtěli završit odluku od svého původu v organizacích pro sociální reformu, začali i sociologové rozvíjet pozitivistický přístup, který je spolu s orientací na současnost rovněž přivedl do tábora nomotetiků.

Politická věda jako obor vznikla ještě později, nikoliv proto, že by její předmět, současný stát a politika, byl méně přístupný nomotetické analýze, ale proto, že právnické fakulty odmítaly vzdát se svého monopolu v této oblasti. Odpor právnických fakult možná vysvětluje důležitost, kterou politologové přisuzovali studiu politické filozofie – někdy nazývané politická teorie, přinejmenším před takzvanou behavioristickou revolucí, k níž došlo po roce 1945. Politická filozofie umožnila novému oboru, politické vědě, uplatnit nárok na dědictví, které sahalo až k řeckým myslitelům, a přednášet o myslitelích, kteří již dlouho měli své pevné místo v učebních osnovách.

Politická filozofie však ke zdůvodnění vzniku nového vědního oboru nestačila; mohla být nadále vyučována v rámci filozofických fakult, a ve skutečnosti také byla. Politické vědě jako osamostatněnému vědnímu oboru se ale podařilo dosáhnout jiného cíle: legitimizovala ekonomii jako samostat-

ný obor. Politická ekonomie byla odmítána jako předmět z toho důvodu, že stát a trh fungují a měly by fungovat podle rozdílných principů. Z dlouhodobého hlediska logicky plynulo, že je třeba zajistit, aby se ustavilo oddělené vědecké zkoumání politické oblasti.

Kvarteto sestávající z historie, ekonomie, sociologie a politické vědy, tak jak se tyto disciplíny zformovaly jako univerzitní obory v 19. století (a fakticky až do roku 1945), nejenže provozovalo svoji činnost primárně v těch pěti zemích, kde se společně zrodilo, ale především se zabývalo popisem sociální reality oněch pěti zemí. To neznamená, že univerzity těchto pěti zemí úplně ignorovaly zbytek světa. Spíše to znamená, že dělily svá zkoumání do různých vědních oborů.

Vytváření moderního světového systému s sebou přinášelo setkávání Evropanů s národy zbytku světa, a v mnoha případech také jejich podrobení. V pojmech evropské zkušenosti šlo o setkávání s dvěma značně odlišnými typy lidí a sociálních struktur. Byla to tradiční seskupení lidí, kteří žili v relativně malých skupinách – neměli systém písemných záznamů, nesdíleli územně široce rozšířený náboženský systém a v porovnání s evropskou technikou byli vojensky slabí. Pro označení těchto lidí se začaly užívat rodové pojmy: v angličtině se jim obvykle říkalo „kmeny“ (tribes). V jiných jazycích byly nazývány „rasami“ (tento pojem se ovšem později přestal užívat, protože se pletl s jiným užitím tohoto pojmu, které se týkalo větších uskupení lidských bytostí rozlišených na základě barvy pleti a jiných biologických znaků). Studium těchto tradičních seskupení lidí se stalo doménou nového oboru nazývaného antropologie. Tak jako sociologie začínala převážně jako aktivita spolků pro sociální reformu probíhající vně univerzit, začínala antropologie převážně mi-

mo univerzity jako praktická činnost objevitelů, cestovatelů a úředníků koloniálních správ evropských mocností. Obdobně jako sociologie se institucionalizovala jako univerzitní obor, ale byla zcela oddělena od ostatních sociálních věd, které studovaly západní svět.

Některé první antropology sice ještě přitahovala obecná historie lidstva jako biologického druhu (a její předpokládané vývojové etapy), stejně jako první historiky přitahovala obecná historie, ale společenské tlaky vnějšího světa později nutily antropology k tomu, aby se z nich stali etnografové jednotlivých národů, obvykle těch, které žily v koloniích nebo polokoloniích jejich vlastní země. Z toho pak téměř nevyhnutelně vyplývala zcela specifická metodologie utvářená při výzkumu v terénu (a tím vyhovující požadavku vědeckého étosu empirického výzkumu) a při zúčastněném pozorování v jedné určité oblasti (vyhovující požadavku získání hlubokých znalostí o dané kultuře potřebných pro porozumění, ale tak obtížně dosažitelných v kultuře, která je vědci cizí).

Zúčastněné pozorování vždy ohrožovalo ideál vědecké neutrality, stejně jako jej ohrožovalo pokoušení, aby se antropolog či antropoložka (podobně jako misionáři) stal/a zprostředkovatelem mezi lidem, který zkoumá, a evropským dobytelským světem, a to zvláště v případech, kdy byl antropolog občanem mocnosti kolonizující lid, který zkoumal (například britští antropologové ve východní a jižní Africe, francouzští antropologové v západní Africe, američtí antropologové v Guamu nebo zkoumající americké Indiány, italské antropologové v Libyi). Právě zakotvení antropologů v univerzitních strukturách mělo největší vliv na jejich reorientaci k provozování etnografie v rámci normativních předpokladů vědy.

Hledání původního „předkontaktního“ (rozumí se doba před kontaktem s euroamerickou civilizací, pozn. překl.) stavu kultur posouvalo navíc etnografy k víře v to, že se zabývali „lidmi bez historie“, jak to břitce formuloval Eric Wolf. To je mělo nasměrovat k nomotetickému, na přítomnost orientovanému postoji, jak je znám u ekonomů. Po roce 1945 se přesně tímto směrem dala strukturální antropologie. Původně ale byla prioritní potřeba ospravedlnit zkoumání rozdílnosti a obhajoba morální legitimacy toho, co není evropské. A tak se podle stejné logiky, které se drželi raní historikové, antropologové bránili požadavku na formulování zákonů, praktikující povětšinou idiografickou epistemologii.

Ne všechny mimoevropské národy však mohly být označeny jako „kmeny“. Evropané se již dlouho stýkali s ostatními takzvanými „vyspělými civilizacemi“, jako je arabsko-islámský svět a Čína. Tyto oblasti byly Evropany považovány za „vyspělé“ civilizace právě proto, že měly písmo, náboženské systémy, které byly územně rozšířené, a byly politicky organizované (přinejmenším po delší časové období) ve formě velkých byrokratických říší. Evropské zkoumání těchto civilizací započali středověcí duchovní. Mezi 13. a 18. stoletím byly tyto „civilizace“ stále ještě vojensky dostatečně odolné vůči evropským výbojům v té míře, že vzbuzovaly respekt, někdy dokonce obdiv, avšak, abychom byli přesní, také rozpaky.

V 19. století se v důsledku dalšího evropského technického pokroku tyto „civilizace“ ovšem staly evropskými koloniemi nebo přinejmenším polokoloniemi. Orientalistika, jejímž původním domovem byla církev a jež byla původně odůvodňována jako podpora evangelizace, se stala více světorskou činností a nakonec našla své místo ve vyvíjejících se oborových strukturách univerzit. Institucionalizací orientalis-

tiky ve skutečnosti předcházela zkoumání starověkých středomořských kultur, která byla v angličtině nazývána „klasická studia“, tedy zkoumání vlastního evropského odkazu. Šlo o studium civilizace odlišné od civilizace moderní Evropy, avšak nebylo s ním zacházeno stejně jako s orientalistikou. Bylo spíše považováno za historii těch národů, které byly označovány jako předchůdci moderní Evropy, na rozdíl, řekněme, od studia starověkého Egypta nebo Mezopotámie. Antická civilizace byla vysvětlována jako raná fáze jednotného a kontinuálního historického vývoje, který kulminoval v moderní „západní“ civilizaci. Byla tedy chápána jako součást jednodílné ságy: od antiky, přes nájedzdy barbarů a kontinuitu zprostředkovanou církví, dále přes renesanční znovuzačlenění řecko-římského dědictví až po vytvoření moderního světa. V tomto smyslu antika neměla svou autonomní historii, tvořila spíše prolog k modernitě. Na rozdíl od toho, ale podle stejné logiky, neměly jiné „civilizace“ svou autonomní historii; místo toho se staly námětem příběhů o dějinách, které byly zmrazeny, které se nevyvíjely a nevyvrcholily v modernitě. Klasická studia byla především studiem literatury, ačkoli se obvykle překrývala s historickým studiem Řecka a Říma. Ve snaze o vytvoření oboru odděleného od filozofie (a teologie) definovali badatelé v této oblasti svůj předmět jako kombinaci všech druhů literatury (nejen ten druh, který uznávali filozofové), umění (a jeho nového přírůstku archeologie) a takové historie, která může být provozována po způsobu nové historie (ta však s ohledem na vzácné primární zdroje nebyla tak významná). Tato kombinace v praxi přiblížila klasická studia současně se objevujícím oborům, které se zaměřovaly na národní literatury všech hlavních států západní Evropy.

32/

Je třeba se zmínit o třech oblastech, které se nikdy nestaly hlavními složkami sociálních věd: geografie, psychologie a právo. Geografie je stejně jako historie prastarým oborem. Na konci 19. století se sama obnovila jako nový obor, především na německých univerzitách, což inspirovalo obdobný vývoj i jinde. Přestože témata geografie byla primárně tématy sociální vědy, odolávala geografie začlenění do této kategorie věd. Snažila se přemostit mezeru mezi přírodními vědami, prostřednictvím svého zájmu o fyzickou geografii, a humanitními vědami, prostřednictvím svého zájmu o to, co se nazývá humánní geografie (svým způsobem tak konají geografové práci podobnou jako antropologové, avšak s důrazem na vlivy prostředí). Navíc byla geografie v období před rokem 1945 jediným oborem, který vzhledem ke svému předmětu v praxi vědomě usiloval o to, aby byl skutečně celosvětovým. To bylo její předností a možná i její zkázou. Když se na konci 19. století studia sociální reality začala rostoucí měrou dělit do jednotlivých oborů s jasnou dělbou práce, začala se geografie se svými zobecňujícími, syntetizujícími a neanalytickými tendencemi jevit jako anachronická.

Pravděpodobně proto se geografie co do velikosti a prestiže stala chudým příbuzným a často byla spíše jakýmsi vedlejším přívěskem historie. V důsledku toho bylo zpracování tématu prostoru a místa v sociálních vědách poměrně zanedbáváno. Zaměření na pokrok a politiku organizování sociální změny zvýraznilo jako zásadní časový rozměr sociální skutečnosti a prostorový rozměr ponechalo stranou. Za předpokladu, že procesy jsou univerzální a deterministické, byl prostor teoreticky irrelevantní. Pokud byly procesy shledávány jedinečnými a neopakovatelnými, stával se prostor toliko jedním z určujících prvků (a to nevýznamným) této jedinečnosti.

34/

Esejistický styl klasických studií vytvořil prostor pro rozmanité podoby orientalistiky, které začaly vstupovat do učebních osnov univerzit. Vzhledem ke svým východiskům si však orientalisté osvojili velmi zvláštní praxi. Předmětem jejich zájmu se nestala rekonstrukce diachronní posloupnosti, jako v případě evropské historie, protože o historii Orientu se nepředpokládalo, že je progresivní. Cílem bylo pochopit a ocenit soubor hodnot a praktik, které vytvořily civilizace, jež, ačkoliv považované za „vyspělé“, byly nicméně chápány jako nehybné. Tvrdilo se, že takového porozumění lze nejlépe dosáhnout důkladným čtením textů obsahujících jejich moudrost; a to vyžadovalo lingvistické a filologické vědomosti i dovednosti podobné těm, které tradičně používali mniši při studiu křesťanských textů. V tomto smyslu orientalistika zcela vzdorovala modernitě a nebyla proto výrazněji poznamenána vědeckým étosem. Orientalisté, dokonce ještě více než historikové, neviděli na sociální vědě žádný klad, důsledně se vyhýbali spojení s touto oblastí a raději se považovali za součást „humanitních oborů“. Přesto ale orientalisté zaujali v sociálních vědách významné místo, protože byli po dlouhou dobu v podstatě jedinými na univerzitě, kteří se zabývali studiem sociálních reálií Číny, Indie nebo Persie. Bylo samozřejmě také několik sociálních vědců, kteří se zajímali o srovnávání orientální a západní civilizace (jako byli Max Weber, Arnold Toynbee a méně systematicky Karel Marx). Ale tyto učenci, kteří se zabývali srovnávacím výzkumem, se na rozdíl od orientalistů nezajímali o orientální civilizace kvůli nim samým. Jejich základním intelektuálním zájmem bylo vždy spíše vysvětlit, proč to byl západní svět, a ne ostatní civilizace, který směřoval k modernitě (nebo kapitalismu).

/33

Podle prvního názoru byl prostor chápán jako pouhá platforma, na které se události odvíjejí nebo procesy fungují – v podstatě inertní, prostě někde a nic víc. Podle druhého názoru se prostor stal kontextem ovlivňujícím události (v idiograficky pojímané historii, v reálných mezinárodních vztazích, v „efektech sousedství“, dokonce v Marshallových externalitách). Tyto kontextové efekty byly ale většinou chápány pouze jako vlivy – rezidua, jež je třeba vzít v úvahu, abychom získali lepší empirické výsledky –, ale pro analýzu nebyly klíčové.

Sociální věda se v praxi nicméně zakládá na zvláštním, i když nepřiznaném, vidění prostorovosti. Soubor prostorových struktur, o nichž sociální vědci předpokládali, že se jejich prostřednictvím organizují životy, byly suverénními oblastmi, které kolektivně definovaly světovou politickou mapu. Takřka všichni sociální vědci předpokládali, že tyto politické hranice určují prostorové parametry dalších klíčových interakcí – sociologovu společenost, makroekonomovo národní hospodářství, politologův politický systém, historikův národ. Každý předpokládal základní prostorovou shodu mezi politickými, sociálními a ekonomickými procesy. V tomto smyslu byla sociální věda vskutku odrazem, ne-li dokonce výtvorem států, jejichž hranice chápala jako klíčové sociální omezení.

Psychologie byla jiný případ. Také tento obor se oddělil od filozofie a snažil se přetvořit do nové vědecké formy. Působnost psychologie však nebyla definována v rámci sociální oblasti, ale primárně v medicínské oblasti, což znamenalo, že její legitimita závisela na blízkosti k přírodním vědám. Psychologii tímto směrem navíc tlačili pozitivisté, kteří sdíleli Comtův předpoklad („oko se nemůže dívat samo na sebe“).

/35

Pro mnohé byla jedinou vědecky legitimní psychologií taková psychologie, která byla fyziologická, dokonce chemická. Tito psychologové se tedy snažili, aby se jejich obor dostal „mimo“ sociální vědu a stal se biologickou vědou, v důsledku čehož se na většině univerzit psychologie nakonec přemístila z fakult sociálních věd na fakulty přírodních věd.

Samozřejmě existovaly i takové psychologické teorie, které kladly důraz na analýzu jednotlivce ve společnosti. Tito takzvaní sociální psychologové se snažili zůstat uvnitř tábora sociálních věd. Sociální psychologie však nebyla většinou úspěšná při získání úplné institucionální autonomie a byla ze strany psychologie marginalizována stejným způsobem jako ekonomická historie ze strany ekonomie. V mnoha případech přežívala jako podobor sociologie. Je ovšem nutno podotknout, že existovaly různé druhy psychologie, které nebyly pozitivistické: například duchovědná (*geisteswissenschaftliche*) psychologie nebo tvarová či celostní (*gestalt*) psychologie.

Nejsilnější a nevlivnější teoretický proud v psychologii, který ji mohl přivést k definování sebe samé jako sociální vědy – Freudova teorie –, toho nedosáhl ze dvou důvodů. Jednak proto, že se psychoanalýza zrodila z medicínské praxe, a za druhé proto, že z ní jako z praxe její výstřednost učinila cosi jako párie, takže přední psychoanalytici vytvářeli struktury své institucionální reprodukce zcela mimo univerzitní systém. To sice napomohlo tomu, že se psychoanalýza udržela jako praktická disciplína i jako myšlenková škola, ale znamenalo to také, že v rámci univerzit se freudovské pojmy uchytily většinou jen mimo psychologické obory.

Právní studia byla třetí oblastí, která se nikdy zcela nestala sociální vědou. Právnícké fakulty existovaly odjakživa a jejich učební osnovy byly úzce spojeny s jejich klíčovou úlohou při

přípravě nových právníků. Nomoteticky orientovaní sociální vědci pohlíželi na právní vědu vždy s určitou skepsí. Zdála se jim příliš normativní a málo zakotvená v empirickém zkoumání. Její zákony nebyly vědeckými zákony. Její kontext se zdál příliš idiografický. Politická věda se od analýzy takových zákonů i jejich historie odvrátila, aby mohla analyzovat abstraktní pravidla, jimiž se řídí politické chování, a mohla z nich řádně odvodit racionálně legální systémy.

Existuje ještě jeden aspekt institucionalizace sociálních věd, o kterém je nutno se zmínit. Tento proces se prosazoval právě v době, kdy Evropa upevňovala svou nadvládu nad zbytkem světa. To přirozeně vedlo k otázce: Jak to, že tato malá část světa byla schopna porazit své rivally a vnutit svou vůli Americe, Africe a Asii? To byla velmi závažná otázka a většina odpovědí se nepohybovala v rovině suverénních států, ale v rovině srovnávaných „civilizací“ (o kterých jsme pojednávali dříve). Byla to Evropa jako „západní“ civilizace, která dosáhla špičkových výrobních a vojenských výkonů, a ne Velká Británie nebo Francie či Německo, ať byly tyto velmoci sebevětší. Zájem o to, jak Evropa dorůstala k nadvládě světa, časově splyval s darwinistickou intelektuální proměnou. Sekularizace vědění, která byla stimulována osvícenstvím, byla potvrzena evoluční teorií. Darwinistické teorie se rozšířily daleko za rámec svého původu v biologii. Newtonova fyzika byla sice vzorem, který v metodologii sociálních věd převládal, nicméně Darwinova biologie měla na teoretizování o společnosti velký vliv, a to díky své zdánlivě nevyvratitelné metakonstrukci vývoje a svému důrazu na pojem přežití nejschopnějších.

Pojem přežití nejschopnějších byl značně využíván i zneužíván a často se zaměňoval s konceptem úspěchu v prostředí

36/

konkurence. Nepřesná interpretace evoluční teorie byla využívána k vědecké legitimizaci předpokladu, že pokrok dosáhl vrcholu v samozřejmé nadřazenosti současné evropské společnosti: teorie stadií společenského vývoje vrcholících v industriální civilizaci, liberální interpretace historie, klimatický determinismus, Spencerova sociologie. Tyto rané komparativní studie civilizací však nebyly orientovány ani tak na stát, spíše měly podobu plně institucionalizované sociální vědy. Proto se staly obětí vlivu obou světových válek, které podlomily jistý liberální optimismus, na němž byly tyto progresistické teorie civilizace založeny. A tak ve 20. století historie, antropologie a geografie odsunuly až na samý okraj to, co zůstávalo z jejich dřívějších univerzalizujících tradic, a na stát zaměřená trojice – sociologie, ekonomie a politická věda – upevnila své pozice jako jádro (nomotetických) sociálních věd.

Mezi rokem 1850 a 1945 tak byla vymezena jako oprávněná určitá oblast vědění, která byla označena jako „sociální věda“. Došlo k tomu zřizováním prvních kateder, a později oddělení⁷, na hlavních univerzitách, které nabízely kurzy vedoucí k získávání titulů v těchto oborech. Institucionalizace výuky byla doprovázena institucionalizací výzkumu: vydáváním specializovaných časopisů v každém oboru; založením učených společností podle oborových struktur (nejprve národních a posléze mezinárodních); vytvořením knihovních fondů katalogizovaných podle vědních oborů.

Základním prvkem tohoto procesu institucionalizace bylo úsilí každého z vědních oborů vymezit, co je od sebe navzá-

⁷ Pro český překlad anglického slova „department“ nelze použít výraz katedra ani fakulta, proto pro něj v celém textu používáme výraz „oddělení“. (Pozn. překl.)

38/

/37

jem odlišuje, a zejména to, čím se každý z nich liší od těch oborů, které se zdály být svým obsahem nejbližší sociálním skutečností. Počínaje Leopoldem von Rankem, Bartholdem Niebuhrem a Johannem Droysenem prosazovali historici svůj specifický vztah ke zvláštnímu typu materiálů, zvláště archivních pramenů a obdobných textů. Zdůrazňovali, že chtějí rekonstruovat minulou skutečnost tím, že ji pomocí interpretace a hermeneutického porozumění vztáhnou ke kulturním potřebám současnosti, a že chtějí studovat jevy, dokonce i ty nejkompexnější – celé kultury a národy, jako jednotliviny a momenty (nebo části) diachronních a synchronních kontextů.

Antropologové rekonstruovali způsoby sociální organizace národů, které se dosti lišily od západních forem. Ukazovali, že zvyky, které se z hlediska Západu zdají divné, nejsou iracionální, ale umožňují zachování a reprodukci obyvatelstva. Orientalisté studovali, vysvětlovali a překládali texty nezápadních „rozvinutých“ civilizací a přispívali k legitimizaci pojmu „světová náboženství“, což znamenalo narušení sebestředných křesťanských pohledů.

Většina nomotetických sociálních věd nejprve zdůrazňovala to, čím se liší od historických oborů: zájmem dospět k poznání obecných zákonitostí, o kterých se předpokládalo, že ovládají lidské chování, připraveností vnímat zkoumané jevy jako případy (ne jednotliviny), potřebou rozložit lidskou skutečnost, aby mohla být analyzována, možností a žádoucností přísných vědeckých metod (jako je teoreticky založené formulování hypotéz, které jsou ověřovány pomocí přísných, a pokud možno kvantitativních, postupů), preferování systematicky vytvářené průkaznosti (např. daty empirických šetř-

/39

ní) a řízeným zkoumáním získaných textů a písemných zlomků.

Jakmile se sociální vědy odlišily od idiografické historie, byli sociální nomotetičtí vědci – ekonomové, politologové a sociologové – rovněž žádostiví vymezit své oblasti působnosti jako navzájem podstatně odlišné (jak v předmětu, tak v metodě). Ekonomové to učinili tím, že při zkoumání tržních operací trvali na platnosti předpokladu *ceteris paribus*. Politologové toho dosáhli tím, že omezili svůj zájem na formální vládní struktury. Sociologové pak sledovali vznikající sociální terén, který ekonomové a politologové ignorovali.

Lze říci, že to vše proběhlo většinou úspěšně. Ustavení oborových struktur vytvořilo životaschopné a produktivní předpoklady pro výzkum, analýzu i výuku, což vedlo ke vzniku značného počtu textů a knih, které dnes považujeme za dědictví soudobé sociální vědy. Okolo roku 1945 byl celý soubor oborů tvořící sociální vědy na většině hlavních univerzit světa v zásadě institucionalizován. Tato systematizace narazila na odpor (a často na odmítnutí) ve fašistických a komunistických zemích. Německé a italské instituce se všeobecně přijímaným strukturám přizpůsobily po skončení druhé světové války a země sovětského bloku tak učinily koncem 50. let tohoto století. V období kolem roku 1945 se sociální vědy navíc jasně odlišovaly na jedné straně od přírodních věd, které zkoumaly nonhumánní systémy, a na druhé straně od humanitních oborů, které zkoumaly kulturní, mentální a duchovní produkci „civilizovaných“ lidských společností.

Po druhé světové válce, v době, kdy se zdálo, že institucionální struktury sociálních věd jsou plně rozvinuty a jasně vymezeny, se však praxe sociálních vědců začala měnit. Tím vznikla rostoucí mezera mezi touto praxí a intelektuálním

postavením sociálních vědců na jedné straně a formální organizací sociálních věd na straně druhé.

II. DISKUSE V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH OD ROKU 1945 DO SOUČASNOSTI

Obor představuje princip kontroly produkce diskursu. Obor, disciplína určuje projevu jeho meze hrou jisté totožnosti, jež má podobu permanentního znovuuplatňování pravidel.

Michel Foucault⁸

Po roce 1945 hluboce ovlivnily strukturu sociálních věd, která se zformovala v předcházejícím století, tři vývojové trendy. První byla změna v politické struktuře světa. Po druhé světové válce Spojené státy značně posílily svůj ekonomický potenciál ve světě, který byl vymezen dvěma novými geopolitickými skutečnostmi: tzv. studenou válkou mezi USA a SSSR a historickým prosazením mimoevropských národů světa. Druhým trendem byla skutečnost, že během dvaceti pěti let po roce 1945 dosáhl svět největšího růstu své produkční kapacity i největšího růstu populace ve své historii, které současně znamenaly rozšíření škály lidských činností. Třetím trendem bylo následné mimořádné kvantitativní a prostorové rozšíření vysokoškolského systému po celém světě, které vedlo k tomu, že se znásobil počet profesně připravených sociálních vědců. Každá z těchto tří nových sociálních skutečností znamenala pro sociální vědy problém s ohledem na jejich historicky vzniklé formy institucionalizace.

⁸ Michel Foucault, *L'archéologie du savoir* (Paris: Éditions Gallimard, 1969), s. 224. Citováno podle českého překladu Michel Foucault, „Rád diskursu“, in: M. Foucault, *Diskurs, autor, genealogie* (Praha: Svoboda, 1994), s. 20. Překlad z franc. originálu Petr Horák.